

Miksi ja miten kirjallisuutta tulkitaan?

■ Juha Rikama

Taiteen vastaanottoon kuuluvat taideosten vastaanottajissaan tuottamat kokemukset ja tulkinnat. Eri taiteenlajeissa kokemuksen ja tulkinnan suhde vaihtelee: musiikin vastaanotto tuntuu olevan eniten pelkkää kokemusta, sisältävän vähiten tulkintaa. Kokemuksen painottajien mielestä ”runo on tulkitsematta paras”. He torjuvat tulkitsemisen taideosta vääristävänä älyllistämisenä.

Se, että taideoksen kokeminen todella käsitetään eri asiaksi kuin sen tulkitseminen, paljastuu puheestamme tavan takaa. Jukka Virtanen kiteytti eron kerran television runoraadissa sanoessaan arvioimastaan runosta, josta antoi maksimipisteet: ”Mahtava kokemus, mutta en ymmärtänyt siitä mitään.” Lukukokemuksen ensiarvoisuutta tulkintaan verrattuna tarkoitti oletettavasti myös Lauri Viita tokaistessaan: ”On hyvä, että kirjallisuutta käsitellään, mutta ei minulla ole mitään sen lukemistakaan vastaan.”

Miksi tulkitaan?

Kaunokirjallisuutta, kuten muitakin taideoksia, kuitenkin tulkitaan – eikä vain koeta – jatkuvasti. Taidetta koskevaa tulkintakeskustelua voi jopa pitää kulttuurisen kommunikaation yhtenä päämuotona. Mikä on tällaisen tulkintapuheen tehtävä, mitä tarpeita se taideyleisössä tyydyttää?

Tulkinta on ihmisen älyllinen perustoiminta, joka palvelee hänen ymmärtämisen tarvettaan. Se toimii ymmärtämisen perusmetodinä kaikilla elämänaloilla, niin taiteessa ja tieteessä kuin käytännön elämässäkin. Sen avulla ihminen tekee vastaan tulevat ilmiöt itselleen käsitettäviksi. Tämä pätee yhtä hyvin ihmisen havaintoihin kuin hänen kokemuksiinsaakin, myös taidekokemuksiinsa.

Ehkä yleisin tapa tehdä vastaan tullut ilmiö

käsitettäväksi on sijoittaa se jonkin ennestään tutun laajemman kokonaisuuden yhteyteen, johonkin kontekstiin. Maallikkolukijat tarkastelevat teosta yleensä omien elämäkokemustensa ja oman aiemman kirjallisuutta ja yhteiskuntaa koskevan tiedon pohjalta. Kirjallisuuskritiikillä ja kirjallisuudentutkimuksella on tässä suhteessa tärkeä tehtävä: laajentaa tätä tietoa yli yksittäisen lukijan horisontin. Myös kirjallisuudentutkimuksen jotkin haarat, esimerkiksi sosiologinen, psykoanalyttinen, postkolonialistinen tai feministinen kirjallisuudentutkimus, selvittävät nimenomaan kaunokirjallisten teosten suhdetta niiden synty- ym. konteksteihin.

Erlaisia lukutapoja ja tulkintakäsityksiä

Kun konteksteja painottava kirjallisuuden lukutapa ja tutkimus kiinnittävät päähuomionsa siihen tekstin ympäristöön, jossa merkitykset ennen kielellistä ilmaisuun syntyvät, niin itse tekstiä painottava lukutapa ja tutkimus, tekstualismi, kiinnittää huomion niihin kielellisiin keinoihin, joilla merkityksiä ilmaistaan. Tämä lukutapojen ero tuottaa kaksi erilaista tulkintatapaa.

Kontekstualistit tarkoittavat tulkinnalla yleensä muuta kuin pelkkää teoksen esitystekniikan kuvausta ja sen tarkastelua esitystekniikan historian valossa. Kontekstualisteille tulkinta on *päättelyä*, jonka tarkoitus on paljastaa tietyllä esitystekniikalla tuotetun tekstin merkityksiä sen kontekstien valossa, avata tekstin ja sen erilaisten kontekstien merkitysyhteyksiä, valaista tekstiä sen henkilökohtaisessa, yleisihmillisessä ja yhteiskunnallisessa merkitysympäristössä. On osoitettu, että suomalaiset lukijat ovat enemmän kontekstualisteja kuin tekstualisteja: heitä kiinnostaa enemmän teosten sisältö suhteessa niiden ulkopuolella eletävään elä-

mään kuin se, millä esitystekniikalla sisältö on ilmaistu.

Tekstualistit, joita useimmat kirjallisuustieteilijät lienevät, tarkastelevat sen sijaan teosta ennen kaikkea kielellisenä esityksenä, kielellisten osiensa, kuten tyylin, rakenteen ja muiden esitystapaan kuuluvien seikkojen, kokonaisuutena. He tarkoittavat tulkinnalla ennen muuta sen osoittamista, millaisten esitysteknisten keinojen varaan teos on rakennettu ja miten se sijoittuu esitystekniikan historiaan. Tulkintakehyksenä on siis poetiikka, jonka käsitteiden avulla teoksen esitystekniikan yksityiskohdat voidaan täsmällisesti nimetä. Tekstualistit korostavat myös, että vasta esitystekniikkaan perustuva tekstuaalinen vaikuttavuus erottaa kaunokirjallisen tekstin asiategististä, tekee siitä taidetta.

Millä perusteilla kaunokirjallisuutta arvostetaan?

Kaunokirjallisen teoksen yleisimpiä arvosteluperusteita ovat sen tekstuaalinen vaikuttavuus, kuten taitava esitystekniikka, sekä sen kontekstuaalinen painoarvo. Näiden suhteellista osuutta arvotusprosessissa on vaikea määrittää. Mitä taitavampi on teoksen ilmaisutekniikka ja mitä olennaisempia piirteitä ihmisten maailmasta teos havainnollistaa, sitä enemmän sitä arvostetaan. Esimerkiksi Sofi Oksasen *Puhdistus* on noussut maailmanmaineeseen sekä tekstuaalisen vaikuttavuutensa, kerrontatekniikkansa taitavuuden, ansiosta *että* kontekstuaalisen painoarvonsa takia, todistusvoimaisena tarinana pienen alistetun kansan kärsimyshistoriasta. Kumpikaan yksinään ei olisi sen menestykseen riittänyt.

Maineikkaat kriitikot, sellaiset kuin Pekka Tarkka, ovat mielestäni useimmiten ansainneet maineensa enemmän kyvyllään suhteuttaa kaunokirjalliset teokset yleisinhimilliseen tai yhteiskunnan merkitysympäristöön kuin esitystekniikan tarkkana havainnoijina. Tämän yhteyden paljastamiseen tarvitaan yhteiskunnan merkitysympäristön syvälinen tuntemus, pysyttämisen pelkästään teoksen esitystekniikassa ei riitä. Tästä puolestaan seuraa, että esitystekniikan analyysissä tarpeelliset poetiikan käsit-

teet eivät kirjallisuuskritiikissä myöskään riitä kuvaamaan tekstin ja tekstinulkoisen maailman merkitysyhteyksiä, vaan siihen tarvitaan kielen ja sen kaikkien yleiskäsitteiden koko kapasiteetti.

Esitystekniikkaa koskevien käsitteiden tarpeellisuus

Viime aikoina on käyty kiistaa siitä, tarvitseeko kirjallisuuden maallikkolukija kirjallisuustieteellisiä, erityisesti teosten esitystekniikkaa koskevia teorioita ja niihin perustuvia käsitteitä ymmärtääkseen lukemansa ja ilmaistakseen ymmärryksensä.

Asia on noussut esiin ylioppilastutkinnon äidinkielen viimeaikaisten kirjallisuustehtävien vaatimuksesta kuvata kaunokirjallisia tekstejä niiden esitystekniikkaa koskevien kirjallisuustieteen käsitteiden avulla, mitä vaatimusta suuri osa kirjallisuuden opettajista ei hyväksy. Heidän käsityksensä mukaan tavalliset lukijat, mukaan lukien ylioppilaskokelaat, pystyvät ymmärtämään teoksen merkityssisällön ja myös ilmaisemaan ymmärryksensä ilman esitystekniikkaa koskevien teoreettisten käsitteiden apua.

Opettajat perustelevat käsitystään: jos näin ei olisi, kirjailijat tuskin vaivautuisivat kirjoittamaan kirjoja ja lukijat tuskin vaivautuisivat lukemaan niitä. Jos lukijat ovat ymmärtäneet lukemansa, he pystyvät myös ilmaisemaan ymmärryksensä pelkästään yleiskielen käsitteiden avulla ja siten myös keskustelemaan lukemastaan. Jos taas luettua ei ole ymmärretty, kirjallisuustieteen käsitteet eivät auta ymmärtämään. Jos lukijaa vaaditaan selittämään lukemaansa vain niiden avulla, ne saattavat vääristää lukukokemusta ja ennen kaikkea tuhota ihmiselle luontaisen luetun tulkittamisen ilon.

Suoranaisesti oppilaiden oikeusturvakysymykseksi asia on kasvamassa siksi, että kirjallisuustieteen käsitteet on usein oppikirjoissa määritelty eri tavoin, mikä vaikeuttaa vastausten yhtenäistä arvostelua ja asettaa kokelaat eriarvoiseen asemaan. Eikö kustantajilla todellakaan ole minkäänlaista yhteistä koordinaatioryhmää, joka valvoisi eri oppikirjojen käsitelmäärittelyä?

Ylioppilastutkintolautakunta edustaa puo-

lestaan sitä kantaa, että ylioppilaskokelaiden on hallittava poetiikka, esitystekniikkaa koskevat käsitteet, koska ne edellyttävät kirjallisuustieteellistä ja siten korkeamman abstraktiotason ajattelua kuin teoksen elämyksellinen lukeminen ja kokonaisvaltainen merkitysanalyysi. Yleiskielisen tulkinnan puolustajat torjuvat tämän toteamalla, että teoksen merkitysanalyysissä välttämättömät kielen yleiskäsitteet, sellaiset kuin esim. *elämäntilanne*, *luonne*, *kriisi* tai *armo*, ovat yhtä korkean abstraktiotason käsitteitä kuin kirjallisuustieteen käsitteet ja edellyttävät samanlaista metakognitiota kuin nämä.

Koulun kirjallisuudenopetukseen käytetyn ajan ja esim. poikien lukuharrastuksen vähennyttä radikaalisti on syytä tarkkaan miettiä opetuksen tavoitteita. Halutaanko kasvattaa ensi sijassa kirjallisuustieteilijöitä, jotka hallitsevat kaunokirjallisen esitystekniikan formalistisen analyysin, vai lukijoita, jotka ovat kiinnostuneita kirjallisuuden sisällöistä ja käyttävät kirjallisuutta yhteiskuntansa merkitysympäristön ymmärtämiseen ja kulttuurin sisältöjä koskevan kommunikaationsa välineenä? Moni kirjajklassikko jäisi ylioppilaan mieleen vahvistamaan hänen yleissivistystään, jos kirjoja Lauri Viidan toivomuksen mukaan enemmän luettaisiin kuin ”käsiteltäisiin”.

Kirjoittaja on filosofian tohtori.

THE ORIGIN OF CELTIC: HOW, WHEN, WHERE?

Suomen keltologisen seuran IV Anders Ahlqvist -luennon pitää

tiistaina, 12.6. klo 17.30-18.30

professori Peter Schrijver Utrechtiin yliopistosta. Salissa 104 Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, Helsinki.

Suomen keltologinen seura isännöi Societas Celtologica Nordican kansainvälistä symposiumia Helsingissä 11.–13.6., jonka ohjelma on nähtävissä seuran kotisivuilla www.sfks.org. Yksittäisiä luentoja voi tulla vapaasti seuraamaan.